
ZBORNİK RADOVA

Dr. sc. **Bruno Šišić**
dubrovački krajobrazni arhitekt

mh **maticahrvatska**
Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku

Dubrovnik, 2018.

IZDAVAČI

Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku
Između Polača 28, 20000 Dubrovnik
<http://www.matica-hrvatska-dubrovnik.com>
Biblioteka Posebna izdanja br. 82

Sveučilište u Dubrovniku
Branitelja Dubrovnika 29, 20000 Dubrovnik
<http://www.unidu.hr>

GLAVNA UREDNICA

Doc. dr. sc. Mara Marić

IZVRŠNI UREDNICI

Doc. dr. sc. Ines Hrdalo
Ivan Viden, dipl. pov. umj. i arheolog

LEKTOR

Dr. sc. Antun Česko

KOREKTORICA

Ana Rajić, mag. phil.

PREVODITELJICA

Mr. sc. Nives Vidak, prof.

GRAFIČKA I TEHNIČKA OBRADA

Katarina Banović, mag. oec.

DIZAJN NASLOVNICE

Luka Gusić, akademski slikar - grafičar

TISKARA

Tiskara Zelina d.d.

NAKLADA: 300 primjeraka

Odlukom Senata Sveučilišta u Dubrovniku od 21. svibnja 2018. odobrava se sunakladništvo i suuredništvo.

ISBN 978-953-7784-59-1
ISBN 978-953-7153-46-5

CIP zapis dostupan u računalnom Skupnom katalogu hrvatskih knjižnica pod brojem 580161041.

Objavljivanje knjige potpomogao je Grad Dubrovnik.

SADRŽAJ

- Riječ uredništva
- V Gosparu Brunu baštinici u spomen
- Ines Hrdalo
- IX Životopis dr. sc. Bruna Šišića
- Snješka Knežević
- 1 Čovjek i drvo ili kako braniti baštinu
- Sonja Jurković
- 7 Renesansa kao nadahnuće
- Vlasta Brunsko
- 17 U sjećanje na gospara Bruna Šišića
- Vesna Koščak Miošić Stošić
- 19 Dr. Bruno Šišić - počasni član Hrvatske komore arhitekata
- Alka Turalija
- 23 Predavanja dr. sc. Bruna Šišića i štetnje dubrovačkim povijesnim vrtovima sa studentima Hortikulture Sveučilišta u Osijeku
- Antun Car
- 31 Moj posljednji razgovor s Brunom Šišićem
- 39 Nekoliko crtica iz života – fotoprilog
- Mara Marić, Anita Trojanović
- 43 Prilog rasvjetljavanju znanstvene ostavštine dr. sc. Bruna Šišića
- 61 Bibliografija radova
- Ines Hrdalo, Anita Trojanović
- 71 Djelovanje dr.sc. Bruna Šišića na dubrovačkom području, projekti i realizacije
- Petra Pereković
- 91 Najznačajniji hrvatski krajobrazni arhitekti 20. st. – suvremenici Bruna Šišića
- Mladen Obad Šćitaroci, Bojana Bojanić Obad Šćitaroci
- 111 Modeli obnove perivoja kao kulturnog nasljeđa
- Nikolina Kapović
- 123 Vrtovi i zelenilo povijesne jezgre Dubrovnika

- 145 Ivanka Jemo
Zelenilo u panorami povijesne jezgre Dubrovnika
- 163 Nada Grujić
Ljetnikovac Vice Stjepovića Skočibuhe na Boninovu - prikaz iz 1894. godine.
- 173 Joško Belamarić
Nekoliko refleksija o dubrovačkim renesansnim ljetnikovcima, u kojima je »ljudsko umijeće ljupko usavršilo divlju prirodu«
- 193 Ivan Viden
Nastanak i razvoj parka Gradac u Dubrovniku
- 217 Nada Bruer Ljubišić
Sveučilišni kampus na Pilama i Gradcu: povijest jedne ideje
- 233 Iva Rechner, Stanko Stergaršek, Borka Bobovec, Mira Medović
Integrativni pristup zaštiti i očuvanju značajnog krajobraza Rijeke dubrovačke
- 245 Katarina Ogresta
Vrtno uređenje prostora oko sveučilišnoga kampusa u Dubrovniku
- 253 Zrinka Rudež, Danka Grbac Nikolac, Jurica Knego, Slavica Polić
Prostorno planiranje i kulturni krajolik na primjeru tzv. *buffer zone* Dubrovnika kao grada pod Unesco zaštitom
- 269 Stjepo Butijer
Utjecaj razvoja turizma na procese urbane transformacije Dubrovnika
- 281 Jasna Talić
Valorizacija zelenila dubrovačkog područja na primjeru PUP-a Soderini u Orašcu iz 1987. godine

Akademik Mladen Obad Šćitaroci, dipl. ing. arh.

Katedra za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
E-mail: mos@arhitekt.hr

Prof. dr. sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, dipl. ing. arh.

Katedra za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
E-mail: bbojanic@arhitekt.hr

MODELI OBNOVE PERIVOJA KAO KULTURNOG NASLJEĐA

Models of Garden Restoration as Cultural Heritage

Sažetak

Hrvatska je naslijedila brojno perivojno nasljeđe – od renesansnoga doba do danas. Brojni perivoji propadaju, mnogi su u cijelosti ili većim dijelom nestali. Uz konzervatorsku obnovu i održavanje perivoja postavljamo pitanja kako ih osuvremeniti, kako prilagoditi današnjem dobu i suvremenim potrebama jer nije moguće većinu perivoja čuvati kao muzejske primjerke. Rad donosi rezultate istraživanja o temi modela obnove, unaprjeđenja i revitalizacije perivoja.

Ključne riječi: kulturno nasljeđe, obnova i revitalizacija perivoja, modeli obnove povijesnih perivoja, urbanizam nasljeđa, suvremeni zahvati u povijesnim perivojima.

Abstract

The focus of the research is to determine a model of restoration of historical gardens and parks as parts of a cultural heritage. The question is how to restore unkempt, partially preserved or vanished gardens/parks that are not in the highest value category. There is the issue of their modernization, adaptation to the modern age and modern needs, since the majority of them cannot be preserved as museum specimens.

The research was carried out using the heritage urbanism approach which promotes revitalization and improvement of cultural heritage in spatial, urban and landscape context. The heritage is observed within the surrounding environment and all the impacts of the environment onto the heritage, and vice versa, the impact of the heritage onto the environment. The method of urbanism heritage is a supplement to the methods implemented in the spatial and urban planning and conservation protection.

Two types of models have been recognized: the basic and thematic/special models. The basic models of restoration and improvement of garden heritage are those that can hardly be avoided, which will be implemented in every restoration or in most of them. The initial model is conservation model, and after that there are urban, architectural, functional, aesthetic and environmental models. Thematic or special models of restoration and improvement of garden heritage stem from a multidisciplinary approach enabling diversity and better sustainability. Such approach enables implementation of activation, spatial, economic, legal, environmental, participatory and other models that will open to the garden heritage some new options for survival and existence in modern times.

It will be possible to implement the models of restoration, revitalization and improvement of garden heritage in protection and restoration of cultural heritage, in urban planning, in architectural and landscape design. It will be useful to manage the cultural heritage areas and their economic feasibility. The models encourage establishment of an active preservation system, sustainable revitalization and restoration of garden architecture.

Keywords: *cultural heritage, restoration and revitalization of gardens, models of historical gardens restoration, heritage urbanization, modern interventions in historical gardens.*

Uvod – pronalaženje modela obnove i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa

Razmatranje obnove povijesnih perivoja kao kulturnog nasljeđa u ovom radu oslanja se na pristup *Urbanizma nasljeđa (Heritage Urbansm – HERU)*. To je pristup koji se istražuje i formulira u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta „Urbanistički i prostorni modeli za revitalizaciju i unaprjeđenje kulturnog nasljeđa“, koji se provodi na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 2014. do 2018. godine, a financira ga Hrvatska zaklada za znanost.¹ Glavno istraživačko pitanje jest prepoznati povijesne i sadašnje modele oživljavanja i unaprjeđenja nasljeđa kao polazišta za utvrđivanje budućih modela koji će poštovati naslijeđeno, osigurati suvremenost i održivi budući razvoj.

Istraživanje je potaknuto razmjerno lošim stanjem kulturnoga nasljeđa u Hrvatskoj. Unatoč uvriježenim metodama konzervatorske obnove te zakonodavnoj i formalno-pravnoj zaštiti, brojno nam vrijednog kulturno nasljeđe propada – neovisno jesu li to povijesni perivoji, tradicijsko/ruralno graditeljstvo, fortifikacijsko graditeljstvo, dvorci ili renesansni ljetnikovci. Na tlu Hrvatske baštinimo 25 stoljeća urbane kulture, naslijedili smo mnoštvo kulturnih spomenika iz različitih povijesnih

¹ Istraživanja se provode u 17 tema s 28 podtema, razvrstanih u četiri modula: nasljeđe u krajoliku / kulturni krajolik kao nasljeđe, nasljeđe u gradu / grad kao kulturno nasljeđe, doživljaj grada / grad kao doživljaj, te normativno-pravni aspekti kulturnog nasljeđa. Sudjeluje 35 istraživača. Trenutno 10 doktoranada provodi istraživanja, a četiri doktorska istraživanja su završena. Voditelj projekta je akademik Mladen Obad Šćitaroci.

razdoblja. Čini se da ga nismo u stanju zbrinuti i unaprijediti. Potrebno je naći put i prihvatljive modele obnove za objektiviziranje provedbe revitalizacije nasljeđa. Dosadašnju metodologiju prostorne i konzervatorske obnove i revitalizacije valja unaprijediti kako bi se što veći broj kulturne baštine uključio u svakodnevni život pridonoseći razvoju lokalne zajednice.

S motrišta *urbanizma nasljeđa* kulturno dobro treba biti aktivno, mora aktivno pridonositi razvoju lokalne zajednice te unaprijediti prostor i oplemeniti čovjekov život. Aktivno nasljeđe smatra se ono koje može osigurati trajnu namjenu, kao aktivni subjekt u svekolikom razvoju lokalne zajednice. Dakle, treba mu dati priliku za prenamjenu i za suvremenu prilagodbu, a time i za produljenje života ili, pak, za novi život. Ne odustajemo od zaštite nasljeđa, ali afirmirajmo njegovo vrjednovanje kao preduvjet dobre obnove i revitalizacije. Novim zahvatima mora se unaprijediti i njegov ambijent. Projekti moraju biti kreativni i vrsni da bi jednoga dana i sami mogli postati nasljeđe. Unaprjeđenje naslijeđenoga moguće je jedino u multidisciplinarnom, interdisciplinarnom i trans-disciplinarnom pristupu, te u usklađenom učinkovitom djelovanju relevantnih državnih institucija – kulture, prostornog uređenja, regionalnog razvoja, gospodarstva, turizma, fiskalne ekonomije, pravosuđa i dr.

Urbanizam nasljeđa promiče revitalizaciju i unaprjeđenje kulturnih spomenika u prostornomu, urbanističkom i pejzažnom kontekstu. Okruženje utječe i na revitalizaciju, ali potiče i razvoj okolnog ambijenta. Metoda *urbanizma nasljeđa* dopuna je metoda primjenjivanih u prostornom i urbanističkom planiranju te konzervatorskoj zaštiti. Nasljeđe se promatra zajedno s pripadajućim okruženjem i sa svim njegovim utjecajima na spomeničku baštinu, ali i obratno, utjecaj na njegovo okruženje. Za metodu *urbanizma nasljeđa* važne su tri skupine pokazatelja: 1. čimbenici identiteta, čimbenici utjecaja i čimbenici vrijednosti; 2. kriteriji za vrjednovanje, za unaprjeđenje i za nove zahvate; 3. modeli unaprjeđenja i revitalizacije nasljeđa.² Primjenom tih pokazatelja povećava se objektivnost, a bitno se smanjuje subjektivnost pri donošenju odluka o novim zahvatima u prostorima baštine. Kriteriji za nove zahvate polaze od karakterizacije naslijeđenog (identitetskih obilježja) i njegovih vrijednosti, obogaćujući ga novim suvremenim doprinosom. Vrjednovanje se provodi s različitih motrišta: konzervatorskoga, kulturno-povijesnoga, arhitektonskoga, urbanističkoga, prostorno-ambijentalnoga, estetskog, funkcionalnog, ekološkog i dr. Konačni cilj jest pronalaženje i uspostava modela, unaprjeđenje i revitalizaciju spomeničke baštine.

² Obad Šćitaroci, M. (ur.). 2017. *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Bojanić Obad Šćitaroci, B. 2017. Modeli korištenja kulturnog nasljeđa, u: *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova znanstvenog kolokvija. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 16. Zagreb.

Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2015. *Cultural Heritage - possibilities for spatial and economic development / Kulturno nasljeđe - prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog nasljeđa*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

1. Posebnost i efemernost perivoja kao predmeta obnove

Perivoji su djelo čovjeka i prirode. Osmislio ih je i oblikovao čovjek koristeći se biljkama i prirodnim i umjetnim materijalima. Perivoji su se uglavnom smatrali kreativnim, umjetničkim ostvarenjima. Nije svaki perivoj umjetnost, kao što nije dostignuta umjetnost svake slike ili skulpture. Naslijeđene perivoje, koje često nazivamo i povijesnim perivojima, smatramo kulturnim nasljeđem. Štitimo ih jednim ili dvama zakonima – *Zakonom o zaštiti prirode* (ako su sačuvane izvorno sađene biljke) i/ili *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (ako perivoji pripadaju urbanom kontekstu i/ili su dio kulturno-društvene i kreativne zamisli).

Perivoji nisu priroda, iako na prvi pogled mogu djelovati prirodno. Oni su rezultat čovjekove kreacije, interpretacije, izvedbe i održavanja. Čak ni prirodni pejzažni perivoji - *natural landscape garden* - Lancelota Browna Capabilityja iz 18. stoljeća u Engleskoj nisu prirodni unatoč svim prirodnim sastavnicama. Mimikrijski dizajn simulira prirodu, ali je razvidan čovjekov utjecaj i čovjekova namjera da napravi perivoj prirodnije nego bi ga stvorila sama priroda. Nasuprot tomu mnoštvo je perivoja iz povijesnih razdoblja koji su oblikovani antropogeno i s namjerom da se jasno vidi čovjekovo djelo. Antropocentričan pogled na svijet prepoznajemo u povijesnim perivojima koji upućuju na čovjekovu moć i spremnost da nadvlada prirodu, ili spremnost na natjecanje s prirodom. Priroda je kreirala i nadalje kreira prepoznatljive prirodne krajolike visoke vrsnoće i ljepote. Istodobno je i čovjek kreirao unikatne i umjetnički oblikovane perivoje neprolazne ljepote i vrijednosti. Pod čovjekovim utjecajem nastaju i prepoznatljiviji i u svijetu prepoznati kulturni krajolici kao rezultat spontanog i funkcionalnog suživota čovjeka i prirode. I oni su postigli vrijednosti zbog kojih se štite i čuvaju. Zato se na svjetskoj razini donose povelje i konvencije za zaštitu, očuvanje i unaprjeđenje – i prirodnog i perivojnog nasljeđa i kulturnog krajolika.

Priroda održava sama sebe, a perivoje i kulturne krajolike mora održavati čovjek jer bez njega oni ne mogu opstati. Osim tog perivoji posjeduju još dva važna obilježja: krhkost i efemernost te rast i stalnu mijenu. Biljke su istodobno i otporne i dugovječne, ali i krhke i kratkoga vijeka, posebice ako se za njih ne skrbimo. Biljke su živi organizmi koji rastu, stare i umiru pa su iz sezone u sezonu, iz godine u godinu, iz desetljeća u desetljeće bitno različiti. Kada su najljepši, koje je njihovo izvorno stanje, što je njihova izvorna matrica na koju se često pozivamo? Zbog tih obilježja perivoje bitno razlikujemo od ostaloga kulturnoga nasljeđa, posebice graditeljskoga i materijalnoga, premda i ono može doživljavati mijene tijekom vremena.

Specifična obilježja perivoja zahtijevaju odgovarajući odnos prema njima pri održavanju, unaprjeđenju i obnovi. Obnova ne bi bila ni potrebna kada bismo perivoje neprekidno održavali i njegovali. Oni bi starjeli, ali nikad ne bi ostarjeli. Svako njihovo doba imalo bi svoju ljepotu i svoj identitet. Često, katkada i prečesto perivoji se zanemaruju pa gube svoj identitet i svoja obilježja ili pak nestaju zbog prirodnog ili namjernog uništenja, ali i neodržavanja i nebrige. Tada ih je potrebno

obnoviti ako nam je do njih stalo i ako smo prepoznali njihovu umjetničku, povijesnu i društvenu vrijednost.

Postavlja se pitanje kako obnoviti perivoj – nadasve ako je potpuno nestao; kako ako postoje ostatci, kako ga unaprijediti ako je zapušten, kako ga održavati ako je većim dijelom sačuvan? Pojavit će se i pitanja – kako ga osuvremeniti, kako ga prilagoditi današnjem dobu i suvremenim potrebama jer nije moguće većinu perivoja čuvati kao muzejske primjerke. Ponajprije, to nije moguće zbog golemih troškova neprekidnih ulaganja. U današnje doba zahtijeva se održivost u svemu. Najteže je to postići s perivojima jer oni nikad nisu bili dokraja održivi. Oni su uvijek podizani i održavani na račun gospodarskih i drugih aktivnosti koje su stvarale visoke prihode uz pomoć kojih su se mogli podizati i održavati skupi perivoji. Nema mnogo dvojbi glede znanstveno utemeljene i stručno opravdane obnove. Glavno je pitanje kako danas osigurati održivost perivoja. Na to nije lako odgovoriti – ne samo za hrvatske perivoje nego i one u Europi i u svijetu.

2. Bruno Šišić u kontekstu obnove perivoja u Hrvatskoj

Teorija zaštite i obnove povijesne perivojne arhitekture sustavno se počela razvijati od 1971. godine kada se održao prvi međunarodni simpozij o zaštiti i obnovi povijesnih vrtova i perivoja, a nakon deset godina, 1981. donose se i dvije povelje o zaštiti i obnovi – Povelja ICOMOS-IFLA³ o povijesnim perivojima (Firentinska povelja) i Talijanska povelja o povijesnim perivojima. Desetljeće zatim te su povelje prvi put objavljene u Hrvatskoj.⁴

O povijesti vrtova i perivoja u Hrvatskoj pisalo se od 1820-ih godina (Mihovil Kunich) te se nastavlja sve do početka 21. stoljeća. Nastali su brojni, danas dragocjeni radovi koji rasvijetljavaju nastanak i razvoj perivojnog nasljeđa u Hrvatskoj. Sasvim je drukčije s obnovom perivoja u Hrvatskoj koja se provodi tek od 1950-ih i 1960-ih godina – više spontano negoli utemeljeno na istraživanjima. Sadržaj ICOMOS-IFLA povelje i Talijanske povelje o povijesnim perivojima nije u hrvatskoj literaturi obrađen do 1992. godine.⁵

Prva znanstveno utemeljena publikacija u Hrvatskoj koja je posvećena temi obnove povijesnih perivoja jest knjiga Bruna Šišića *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta* iz 1981. godine⁶. Knjiga je nastala na temelju njegova magistarskoga rada obranjenoga 1974. godine. Istraživanja i sadržaj rada nastaju prije donošenja ICOMOS-IFLA povelje i Talijanske povelje o povijesnim perivojima. Na kraju knjige navedene su preporuke prihvaćene na međunarodnom simpoziju iz 1977., održanome u Kromerižu (Češka) pod okriljem ICOMOS-a i IFLA-e. Bio je to

³ ICOMOS – međunarodni savjet za spomenike i spomeničke cjeline, IFLA – međunarodna udruga pejzažnih arhitekata.

⁴ Podrobnije o poveljama: Obad Šćitaroci, M. 1992. *Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova*. Školska knjiga. 23-29. Zagreb.

⁵ Ibidem.

⁶ Šišić, B. 1981. *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*. Izdavački centar. Split.

jedan od šest međunarodnih kolokvija o zaštiti i obnovi povijesnih perivoja koji su prethodili ovim poveljama. Glavni dio knjige i magistarskog istraživanja posvećen je obnovi dubrovačkih renesansnih vrtova i perivoja na primjeru obnove perivoja Sorkočevićeva renesansnog ljetnikovca u Rijeci dubrovačkoj. Obnova se temelji na dotadašnjim teorijama restauracije arhitektonskih spomenika.

Nakon toga, za obnovu dubrovačkih povijesnih perivoja važnog rada, slijede brojna Šišićeva istraživanja, objave radova i obnove dubrovačkih povijesnih perivoja. Njegov golemi opus, vjeran dubrovačkoj perivojnoj tradiciji i kulturi, važan je doprinos teoriji i provedbi obnove naslijeđene perivojne arhitekture, ali i prepoznavanju dubrovačkoga renesansnoga perivoja kao tipološke osobitosti u perivojnoj umjetnosti renesanse.⁷

3. Obnova perivoja u kontekstu mogućih modela unaprjeđenja i revitalizacije metodom *urbanizma nasljeđa*

S kulturno-povijesnoga motrišta perivojna arhitektura se obnavlja prema osnovnim modelima prepoznatim i udomaćenim širom svijeta u obnovi kulturnih dobara. To su: model konzervacije (potpuno očuvanje naslijeđenog povijesnog/izvornog stanja), model restauracije (obnova početnog izgleda ili neke od razvojnih etapa temeljem dokumentiranosti povijesnim izvorima) i model rekonstrukcije (obnova temeljena dijelom na povijesnim izvorima i na usporedbenim primjerima). Tim dobro poznatim modelima možemo pridodati još dva, koja se često primjenjuju kada nedostaju podatci za restauraciju ili rekonstrukciju, a želimo poštovati prostor kao mjesto nestalog kulturnog dobra. Tada razmišljamo o modelu očuvanja i interpretacije memorije prostora i o modelu suvremenih zahvata u povijesnom prostoru nasljeđa.

S motrišta *urbanizma nasljeđa* prepoznajemo mnoštvo tematskih modela obnove, revitalizacije i unaprjeđenja nasljeđa⁸. Tematski modeli rezultat su različitih utjecaja, pogleda i pristupa. Mogli bismo tome pridodati i različite interese nastale utjecajem drukčijih pogleda na održivost kulturne baštine. Budući da je danas pitanje održivosti važno za opstanak – ne samo kulturno-povijesnog nasljeđa i povijesne perivojne arhitekture već čovječanstva i života na Zemlji – razborito je razmotriti i istražiti primjenu brojnih drugih pristupa i tematskih modela za unaprjeđenje nasljeđa. Zbog brojnoga nezbrinutog kulturnog dobra, koje time propada i nestaje

⁷ Stručni, istraživački i publicistički opus Bruna Šišića bit će tema drugih radova u ovom zborniku.

⁸ Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2017. op. cit.

Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2015. op. cit.

Obad Šćitaroci, M., Marić, M. 2017. Modeli obnove i kriteriji revitalizacije perivoja renesansnih ljetnikovaca, u: *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova znanstvenog kolokvija. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 50. Zagreb.

Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Radić, K. 2015. Lječilišni perivoj u Lipiku - čimbenici identiteta i kriteriji za revitalizaciju i osuvremenjivanje, u: *Kulturno nasljeđe - prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog nasljeđa*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 562-567. Zagreb.

Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Radić, K. 2014. Spa garden in Daruvar – methods of renewal and reconstruction. *YBL Journal of Built Environment* (Budapest). Vol. 2. br. 2. 5-16.

(posebice je to problem u Hrvatskoj) valja tražiti nove i drukčije putove, nove i drukčije modele koji bi mogli znatnije pridonijeti rješenju problema.

Za revitalizaciju i unaprjeđenje važno je odabrati namjenu koja će osigurati dugoročnu zaštitu i ekonomsku održivost, u skladu s vrijednosnim statusom nasljeđenoga⁹. Međutim, revitalizacija neće uspjeti ako nisu poštovane prostorne i ambijentalne osobitosti. Obnovljeno nasljeđe ne znači i revitalizirano ako ono nema trajnu namjenu, ako nije funkcionalno i ako nije infrastrukturno i ambijentalno usklađeno sa svojim užim i širim okruženjem.¹⁰ Puna se revitalizacija postiže kada je korisnici i lokalna zajednica prihvate i kada se tim počnu koristiti.

Put do prikladnih modela revitalizacije i unaprjeđenja kulturnoga blaga vodi nas preko povijesnih modela do 20. stoljeća (tražimo one koji su primjenjivi i danas), modela 20. stoljeća (još uvijek aktualnih i primjenjivih) i suvremenih modela (koji pokazuju dobre učinke). Novi ili budući modeli mogu biti osuvremenjeni dosadašnji modeli ili pak potpuno novi proizašli iz suvremenih potreba i suvremenog shvaćanja, ali uz uvijek poštovanje identitetskih obilježja i vrjednovanje na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Uz zadovoljavanje postavljenih kriterija, novi zahvati u nasljeđu moraju dati i suvremeni doprinos metodologiji njegove revitalizacije.¹¹ Nisu održive obnove samo radi njih samih. Takve su obnove unaprijed osuđene na neuspjeh jer naslijeđeno neće biti revitalizirano i neće biti održivo.

4. Prihvatljivi modeli obnove povijesnih perivoja

Vrjednovanje povijesnih perivoja, kao i cjelokupnoga kulturnog nasljeđa, provodi se s nekoliko temeljnih motrišta: konzervatorskoga, kulturno-povijesnoga, arhitektonskoga, urbanističkoga, prostorno-ambijentalnoga, estetskog i funkcionalnog. Temeljem takva vrjednovanja postavljaju se opći kriteriji za obnovu i unaprjeđenje, a onda slijedom toga postavljamo osnovne modele obnove i unaprjeđenja.¹²

Posebni kriteriji se promišljaju temeljem aktivacijskih i održivih tematskih modela, koji pridonose aktivnoj i ekonomski održivoj uporabi perivoja, ali uvijek kao cjeline. Glavni je cilj postaviti prihvatljive posebne modele koji ne će biti u suprotnosti s osnovnim modelima i omogućit će očuvanje temeljnih identitetskih vrijednosti perivoja.

⁹ Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London/New York. Routledge (Taylor&Francis Group).

Krellig, H., Rohde, M. (ur.) 2014. *Historic Gardens and Climate Change: Recommendations for Preservation*. Zbornik radova (4.-6.09.2014., Berlin - Potsdam Sanssouci). Leipzig: Edition Leipzig.

Matteini, T. 2010. I tempi del giardino. Note sulla cultura del restauro nel giardino italiano, u: *Perusia, Rivista del Dipartimento di Culture Comparte dell'Univesita per Stranieri di Perugia*. Indice. Nuova Serie, Numero 5 - Tomo II. 39-59.

Mc Manamon, F. P., Hatton, A. (ur.) 2000. *Cultural Resource Management in Contemporary Society*. Routledge (Taylor&Francis Group). London/New York.

Messenger, P. M., Smith, G. S. (ur.) 2015. *Cultural Heritage Management: A global perspective*, Gainesville. University Press of Florida.

¹⁰ Bojanić Obad Šćitaroci, B. op. cit. 16.

¹¹ Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2015. op. cit.

¹² Obad Šćitaroci, M. 2018.

U obnovi, revitalizaciji i unaprjeđenju povijesne perivojne arhitekture, kao i kulturnog blaga općenito, ne primjenjuje se samo jedan model, već nekoliko različitih kompatibilnih osnovnih i tematskih modela koji se međusobno dopunjuju stvarajući kombinirani model. On se postavlja zasebno za svaki tip nasljeđa, kao i za svaki perivoj posebno. Svakom perivoju svojstven je njegov identitet i unikatni rezultat vrjednovanja, iz čega onda proizlazi kombinacija osnovnih i posebnih tematskih modela.

Osnovni modeli obnove i unaprjeđenja perivojnog nasljeđa su oni koje je teško zaobići, koji će se primijeniti u svakoj obnovi ili u većini njih. Polazni je konzervatorski model, a zatim slijede urbanistički, arhitektonski, funkcionalni, estetski i ambijentalni modeli.

Konzervatorski model podrazumijeva očuvanje naslijeđenog stanja, te kulturno-povijesnih i drugih identitetskih obilježja uz obnovu na temelju vjerodostojnih izvora. Prilikom obnove taj model ne će biti jedini u primjeni. Očekuje se njegovo osuvremenjivanje i dopuna drugim modelima obnove i unaprjeđenja perivojnog nasljeđa.

Urbanistički model osigurava da se perivoji ne promatraju niti se obnavljaju izolirano, već u kontekstu užega i šireg okruženja. Time dolazi do međusobnog utjecaja i usklađivanja – nasljeđena perivojna arhitektura postaje dio svog okruženja i na njega utječe, ali i obratno, okruženje utječe na samu obnovu. Taj će model osigurati bolji i primjereniji razvoj grada, naselja i krajolika gdje se perivoj nalazi. Perivojno nasljeđe, kao ni zgrade, ne mogu opstati izvan svojega konteksta – izvan kulturnog krajolika u kojemu se nalazi.

Arhitektonski model označava usklađeno promišljanje obnove s građevinama uz koje se ono nalazi (ljetnikovci, dvorci, vile, palače, lječilišta...) i s perivojnim građevinama koje se u njemu nalaze (paviljoni, fontane, vidikovci, odmorišta...).

Funkcionalni model prije svega promišlja obnovu i revitalizaciju perivoja u kontekstu uporabe i obnove nekadašnjih, ali i u skladu s prihvatljivim novim funkcijama i suvremenim potrebama. Nijedno nasljeđe bez primjerene namjene ne može doživjeti novi život i osigurati dugoročni opstanak. U primjeni ovog modela razmišljamo o monofunkcionalnom ili polifunkcionalnom podmodelu.

Estetski model polazi od teze da perivoji, kao i arhitektura, žele postići vrsnoću i prepoznatljivost umjetničkog djela, temeljeći se na stilskim i estetskim vrijednostima. Zato je posebno važna primjena ovog modela.

Ambijentalni model polazi od obilježja konteksta što ne podrazumijeva samo fizičko i materijalno okruženje (urbano, ruralno, pejzažno...) već i nematerijalne utjecaje (društvene, kulturološke, sociološke...), koji mogu dati perivojima posebnost i mogu bitno utjecati na njihovu održivost.

Tematski ili posebni modeli obnove i unaprjeđenja perivojnog nasljeđa proizlaze iz multidisciplinarnog pristupa, što omogućava raznolikost i bolju održivost. Takav pristup uključuje aktivacijske, prostorne, ekonomske, pravne, ekološke, participativne i druge modele koji će perivojnom nasljeđu ponuditi nove mogućnosti opstanka i života u suvremenim prilikama.

Aktivacijski model otvara mogućnosti suvremene namjene koja će učiniti perivoj aktivnim, dakle mjestom događanja i aktivnosti. To je posebice bitno kad se ne radi o javnim gradskim perivojima, već o izvorno privatnim (uz ljetnikovce, dvorce, vile) koji se prenamjenjuju i poprimaju za javnu ili polujavnu namjenu.

Prostorni model polazi od teze da pojedinačno perivojno nasljeđe (pojedini vrtovi i perivoji, posebice maleni) ne mogu imati jači gradotvorni i aktivacijski učinak ako nisu povezani u osmišljeni sustav. Stoga je poželjno pojedinačne „točkaste“ primjere usustaviti u neki od prostornih tematskih modela – linearni (putovi baštine), umreženi (povezivanje i preklapanje raznih baštinskih tema kulturnog i prirodnog nasljeđa), raspršeni (bez vidljivog povezivanja) ili neki drugi model. Odabir prostornog modela ovisit će o karakteru i veličini perivoja, njihovu smještaju u gradu ili krajoliku, prostornoj zamisli revitalizacije na razini grada ili regije i sl.

Ekonomski model, ili model ekonomske održivosti, uzima u obzir financijsku dugoročnu održivost tijekom uporabe. Taj je model bitan za revitalizaciju i obnovu perivojnog nasljeđa kad nema trajne potpore. Državni i gradski/općinski proračuni ne mogu osigurati dostatan novac za održavanje (često ne mogu ili ne žele dati nikakva sredstva). Stoga se kontinuirani prihod mora osigurati novom namjenom ili prikladnim korištenjem prostorom nasljeđa – bilo da se radi o perivojnom ili nečemu drugom. Negiranjem tog modela nije moguće ostvariti dugoročnu održivost i redovito održavanje, što je za perivojne prostore od posebne važnosti.

Model suvremenih zahvata u perivojnom nasljeđu, kao i u bilo kojem drugom tipu kulturne baštine – ne isključuje mogućnost suvremene izgradnje i suvremenih zahvata, ali uz očuvanje memorije prostora i naslijeđenih vrijednosti, te uz afirmaciju identitetskih obilježja i inovativnost revitalizacije.

Pravni model rješava pravna i vlasnička pitanja, posebice probleme izvlaštenja (eksproprijacije) i odnosa različitih vlasnika. Za taj model potrebni su na državnoj razini provedbeni alati i procedure. Bez njih revitalizacija ostaje neprovediva.

Ekološki model polazi od očuvanja i unaprjeđenja prirodnih čimbenika, neovisno o tome je li perivoj u gradu ili u krajoliku. Taj će model biti češće u primjeni na velikim perivojnim površinama.

Model preobrazbe odnosi se na promjenu funkcije naslijeđenog (perivojnog) prostora u odnosu prema izvornom i povijesnom stanju. Često nije realna uspostava izvorne namjene, pa se tada može opravdati prikladna preobrazba.

Participativni model preporučuje Vijeće Europe za unaprjeđenje i revitalizaciju kulturnog dobra. Taj model uključuje lokalnu zajednicu i sve druge dionike (politiku, udruge, tvrtke, građane i dr.). Model se odnosi na sudjelovanje i koordinaciju svih državnih i regionalnih resora koji moraju osigurati pretpostavke učinkovite provedbe obnove i aktivnog korištenja nasljeđem kao nacionalnim resursom.

Zaključak

Hrvatska baštini 25 stoljeća urbane kulture i brojnim kulturnim nasljeđem. Pritom posebice je osjetljivo ono perivojne arhitekture. Zbog krhkosti i promjenjivosti ono se mora redovito održavati i sustavno obnavljati. Obnova nije jednoznačna niti tipska, premda postoje jasni opći kriteriji za obnovu i unaprjeđenje. Temeljem tih kriterija i identitetskih obilježja postavljaju se modeli obnove, revitalizacije i unaprjeđenja. Modeli ne nude konkretna rješenja, ali daju okvir unutar kojega treba djelovati. Na odabir modela utječu čimbenici identiteta nasljeđa, čimbenici utjecaja, stupanj vrjednovanja i kriteriji za nove zahvate u takvim prostorima.

Modeli obnove, revitalizacije i unaprjeđenja perivojnog nasljeđa moći će se primijeniti u zaštiti i obnovi kulturne baštine, u prostornom uređenju i urbanističkom planiranju, u arhitektonskom i pejzažnom projektiranju, a bit će korisno za upravljanje prostorima i ekonomsko sagledavanje nasljeđa. Modeli potiču stvaranje sustava aktivne zaštite i održive revitalizacije i obnove perivojne arhitekture. Namjera je ovoga rada, u kontekstu vrjednovanja perivojne ostavštine dr. sc. Bruna Šišića, da potakne osmišljeni rad na daljnjem usustavljanju teorije i provedbe obnove, revitalizacije i unaprjeđenja perivojnoga nasljeđa u Hrvatskoj na temelju intermultitransdisciplinarnog pristupa što ga promiče istraživački projekt *Urbanizam nasljeđa / Heritage Urbanism*, a oslanja se na dosadašnje napore pojedinaca u Hrvatskoj, koji su, kao i dr. sc. Bruno Šišić, promicali perivojnu arhitekturu i borili se za njezino očuvanje, unaprjeđenje i obnovu.

Literatura

- Bojanić Obad Šćitaroci, B. 2017. Modeli korištenja kulturnog nasljeđa, u: *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova znanstvenog kolokvija. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ISBN 978-953-8042-29-4 tiskano izdanje, ISBN 978-953-8042-30-0 e-izdanje). 16. Zagreb.
- Krellig, H., Rohde, M. (ur.) 2014. *Historic Gardens and Climate Change: Recommendations for Preservation*. Zbornik radova (4.-6.09.2014., Berlin - Potsdam Sanssouci). Leipzig: Edition Leipzig.
- Matteini, T. 2010. I tempi del giardino. Note sulla cultura del restauro nel giardino italiano, u: *Perusia, Rivista del Dipartimento di Culture Comparte dell'Univesita per*

- Stranieri di Perugia* Indice. Nuova Serie. Numero 5 - Tomo II. 39-59. Perugia.
- Mc Manamon, F. P., Hatton, A. (ur.) 2000. *Cultural Resource Management in Contemporary Society*. Routledge (Taylor&Francis Group). (ISBN 978-0-415-64241-5) London/New York.
- Messenger, P. M., Smith, G.S. (ur.) 2015. *Cultural Heritage Management: A global perspective*, Gainesville. University Press of Florida. (ISBN 978-0-8130-6085-9)
- Obad Šćitaroci, M. 2018. Heritage as an Active Space and Spatial Resource, u: Cocci Grifoni R. et al (eds) *Quality of Life in Urban Landscapes*. Springer. Cham. pp. 341-349 (ISBN 978-3-319-65581-9 eBook).
- Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2017. *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ISBN 978-953-8042-29-4 tiskano izdanje, ISBN 978-953-8042-30-0 e-izdanje). Zagreb.
- Obad Šćitaroci, M., Marić, M. 2017. Modeli obnove i kriteriji revitalizacije perivoja renesansnih ljetnikovaca, u: *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa - multidisciplinarni dijalog*. Zbornik radova znanstvenog kolokvija. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ISBN 978-953-8042-29-4 tiskano izdanje, ISBN 978-953-8042-30-0 e-izdanje). 50. Zagreb.
- Obad Šćitaroci, M. (ur.) 2015. Cultural Heritage - possibilities for spatial and economic development / *Kulturno nasljeđe - prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog nasljeđa*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ISBN 978-953-8042-10-2 tiskano izdanje, ISBN 978-953-8042-11-9 e-izdanje). www.arhitekt.hr/znanost/HERU/culturalheritage, tinyurl.com/heru2015-proceedings. Zagreb
- Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Radić, K. 2015. Lječilišni perivoj u Lipiku - čimbenici identiteta i kriteriji za revitalizaciju i osuvremenjivanje, u: *Kulturno nasljeđe - prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog nasljeđa*. Zbornik radova. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ISBN 978-953-8042-10-2 tiskano izdanje, ISBN 978-953-8042-11-9 e-izdanje). 562-567. Zagreb.
- Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Radić, K. 2014. Spa garden in Daruvar – methods of renewal and reconstruction, *YBL Journal of Built Environment* (Budapest). Vol. 2. Br. 2. (ISSN 2063-997x). 5-16.
- Obad Šćitaroci, M. 1992. *Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova*. Školska knjiga. Zagreb.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. Routledge (Taylor&Francis Group). (ISBN 978-0-415-31831-0). London/New York.